NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-6]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

10.00.00-FILOLOGIYA
journal.namdu.uz
PHILOLOGICAL

ALLYUZIYA HODISASI VA UNING KLASSIFIKATSIYASI

To'xtasinova Xurshida Xayrullo qizi
Namangan davlat universiteti doktoranti
Gmail: xurshida1207@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada allyuziya hodisasining tilshunoslik sohasidagi mohiyati, kelib chiqishi va uning klassifikatsiyasi keng ko'lamda o'rganiladi. Allyuziya – matnda bevosita tilga olinmagan, ammo kontekst orqali anglatiladigan madaniy, adabiy, tarixiy yoki diniy hodisalarga ishora qiluvchi stilistik vosita sifatida ta'riflanadi. Maqolada allyuziyaning turli tasnif mezonlari asosida guruhlanishi, uning sinonimik hodisalar bilan munosabati hamda matndagi pragmatik vazifalari tahlil etiladi. Tadqiqot natijasida allyuziya tilshunoslikning stilistika, pragmatika va matn lingvistikasi tarmoqlari kesishmasida joylashgan murakkab hodisa ekanligi, shuningdek o'zbek she'riyatida uning milliy madaniy merosni uzatishning asosiy vositalaridan biri ekanligi isbotlanadi.*

Kalit so'zlar: *allyuziya, stilistik vosita, klassifikatsiya, intertekstuallik, pragmatika, she'riy matn, madaniy kod, o'zbek tilshunoslik.*

ФЕНОМЕН АЛЛЮЗИИ И ЕГО КЛАССИФИКАЦИЯ.

Аннотация. *В данной статье рассматривается сущность явления аллюзии в лингвистике, его происхождение и классификация. Аллюзия определяется как стилистическое средство, представляющее собой скрытую отсылку к культурным, литературным, историческим или религиозным явлениям, которые прямо не называются в тексте, но подразумеваются через контекст. В статье анализируются различные классификации аллюзий по тематическому, структурному и функциональному критериям, её соотношение со смежными явлениями, а также прагматические функции в тексте. В результате исследования доказывается, что аллюзия является сложным явлением, находящимся на пересечении стилистики, прагматики и лингвистики текста, а в узбекской поэзии она выступает одним из основных средств передачи национального культурного наследия.*

Ключевые слова: *аллюзия, стилистическое средство, классификация, интертекстуальность, прагматика, поэтический текст, культурный код, узбекское языкознание.*

THE PHENOMENON OF ALLUSION AND ITS CLASSIFICATION.

Abstract. *This article examines the essence of the allusion phenomenon in linguistics, its origins, and its classification in detail. Allusion is defined as a stylistic device that makes an implicit reference to cultural, literary, historical, or religious phenomena that are not directly mentioned in the text but are implied through context. The article analyzes various classification criteria for allusions based on thematic, structural, and functional aspects, its relationship with synonymous phenomena, and pragmatic functions in text. The research concludes that allusion is a complex phenomenon located at the intersection of stylistics, pragmatics, and text linguistics, and that in Uzbek poetry it serves as one of the primary means of transmitting national cultural heritage.*

Keywords: *allusion, stylistic device, classification, intertextuality, pragmatics, poetic text, cultural code, Uzbek linguistics.*

KIRISH

Tilshunoslik fanida matnning semantik qatlamlari, so'z va iboralarning yashirin ma'nolari, matnlararo munosabatlar tobora kuchli ilmiy qiziqish uyg'otmoqda. Ushbu yo'nalishda allyuziya hodisasi alohida o'rin tutadi. Allyuziya (lot. allusio – ishora, o'yin) – so'zlovchi yoki yozuvchi tomonidan bevosita nomlanmagan, lekin tinglovchi yoki o'quvchi tomonidan anglashilishi kutilgan hodisa, shaxs, asar yoki faktga qilingan yashirin murojaat hisoblanadi.

Allyuziya hodisasi qadim zamonlardan beri nutqiy faoliyatda qo'llanib kelgan bo'lsa-da, uning ilmiy tadqiqi nisbatan yaqin davrda boshlangan. XX asrning ikkinchi yarmida pragmalingvistika va kognitiv tilshunoslik rivojlanishi bilan birga allyuziya ham nazariy jihatdan yanada chuqur o'rganila boshlandi. Hozirgi kunda allyuziya stilistika, matn lingvistikasi, pragmatika va kognitiv tilshunoslik kesishmasida joylashgan murakkab hodisa sifatida tadqiq etilmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi allyuziya hodisasini tilshunoslik nuqtai nazaridan keng tahlil qilish, uning ta'rifi va kelib chiqishini aniqlash, shuningdek, mavjud klassifikatsiyalarni tizimlashtirish va asosiy tasnif mezonlarini bayon etishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI

"Allyuziya" atamasi lotincha "allusio" so'zidan olingan bo'lib, "ishora", "yashirin murojaat" ma'nolarini anglatadi. Bu atama dastlab ritorika va poetikada ishlatilgan. Antik davr mutafakkirlari Arastu va Sitseron o'z asarlarida nutqda ishlatilgan yashirin ishoralarga e'tibor qaratgan bo'lsalar-da, ularni alohida stilistik hodisa sifatida ta'riflamaganlar.

Zamonaviy tilshunoslikda allyuziyani bir necha jihatdan ta'riflash mumkin. I.R. Galperin allyuziyani "biror taniqli adabiy, tarixiy, mifologik yoki diniy voqea, shaxs yoki asarga ishora" tarzida ta'riflaydi. M.M. Baxtin nuqtai nazaridan allyuziya har qanday matnning o'zidan oldingi matnlar bilan dialogik munosabatining ifodalanishi hisoblanadi. Yu. Kristeva esa intertekstuallik nazariyasi doirasida allyuziyani matnlararo munosabatlarning muhim shakli sifatida tavsiflaydi.

Semantik jihatdan allyuziya so'z yoki iboraning birinchi ma'nosidan tashqari, kontekst orqali hosil bo'ladigan ikkinchi darajali, yashirin ma'no sifatida namoyon bo'ladi. Pragmatik jihatdan esa u so'zlovchining tinglovchiga ma'lum bilim yoki tajribani ulashishga qaratilgan nutqiy aktdir.

Allyuziya hodisasini nazariy jihatdan o'rganish XVIII – XIX asrlarda Yevropa tilshunosligida boshlangan. Bu davrda allyuziya asosan adabiyot nazariyasi doirasida ko'rib chiqilgan. XX asrda esa M.M. Baxtin tomonidan ishlab chiqilgan dialogizm va intertekstuallik nazariyasi allyuziyani tilshunoslikda mustaqil tadqiqot obyektiga aylantirdi.

G. Jenett o'zining "Palimpsestes" asarida intertekstual munosabatlarning besh turini ajratib, allyuziyani intertekstuallikning eng muhim ko'rinishlaridan biri sifatida ta'riflaydi. D. Sperbyer va D. Uilsonning relevantlik nazariyasi esa allyuziyani kognitiv-pragmatik hodisa sifatida yanada aniqroq tavsiflashga imkon berdi.

O'zbek tilshunosligida allyuziya hodisasini o'rganish XX asrning oxirlarida faollashdi. Sh. Rahmatullayev, N. Mahmudov kabi olimlarning asarlarida allyuziya masalalariga murojaat qilingan. Biroq bu hodisa hali ham yetarlicha tadqiq etilmagan sohalardan biri hisoblanadi.

NATIJALAR

Allyuziya turli tasnif mezonlari asosida guruhlanadi.

1. Manba asosidagi klassifikatsiya

Allyuziyaning eng keng tarqalgan tasnifi uning manbasiga ko'ra ajratiladi. Bu mezon bo'yicha quyidagi turlar farqlanadi.

Adabiy allyuziya – badiiy adabiyot asarlariga, personajlarga yoki syujet motivlariga ishora. Masalan, o'zbek she'riyatida Navoiy, Fuzuliy, Bedil asarlariga ko'plab adabiy allyuziyalar uchraydi.

Yo‘qdir turk nazmida siz qadar daho,
“Xamsa”dan buyukroq asar hamon yo‘q.
Yo‘qdir “Xazoin ul-maoniy” – yakto!
Sizsiz Xuroson-u buyuk Turon yo‘q. (Barot Boyqobilov).

Tarixiy allyuziya – tarixiy voqealar, shaxslar yoki davrlarga ishora. O'zbek she'riyatida Amir Temur, Ulug'bek, Jaloliddin Manguberdi kabi tarixiy shaxslarga ishoralar keng tarqalgan.

Tuzdiyu Mirzo Ulug'bek
Ko'ragoniy jadvalin
Sirli osmon toqiga ilk
Qo'ydi narvon, o'zbegim. (Abdulla Oripov).

Diniy allyuziya – muqaddas kitoblar, diniy shaxslar va rivoyatlarga murojaat. O'zbek she'riyatida Qur'on oyatlariga, hadislarga, Yusuf, Muso, Sulaymon qissalariga allyuziyalar keng uchraydi.

Hojar onamizning nidosi sabab
Ka’bada ko‘z ochgan obi zam-zam ham.
Bir umr talpinmish onaga qarab,
Ne-ne payg‘ambarlar ko‘zlarida nam. (Abdulla Oripov).

Mifologik allyuziya antik yoki xalq mifologiyasiga ishora. O'zbek she'riyatida Semurg', ajdaho, pari kabi mifologik obrazlarga allyuziyalar muhim o'rin tutadi.

Sen ko’kdagi harir koylak, hur-pari,
Ko‘k ko’ldagi tinib qolgan suvpari.
Muhammadning ko`nglidagi dilbari,
Seni hech kim sevolmaydi meningdek. (Muhammad Yusuf).

Madaniy-maishiy allyuziya – xalq madaniyati, urf-odatlar va kundalik hayot bilan bog'liq ishoralar. Dasturxon, non, choyxona, milliy kiyim-kechaklarga allyuziyalar milliy koloritni ta'minlaydi.

Koʻrdim suluvlarning eng faranglarin.
Yo xudbinman men, yo bir sodda kasman men
Parijning eng goʻzal restoranlarin
Bitta tandiringga alishmasman men. (Muhammad Yusuf).

2. Shakl asosidagi klassifikatsiya

Tilshunoslikda allyuziyaning shakliy ko'rinishlariga ko'ra tasnifi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Nominativ allyuziya – ism yoki nomlar orqali amalga oshiriladigan allyuziya. Muhammad Yusufning "Vatanim" she'rida Xoʻjand, , Navoiy, Temur kabi koʻplab nomlarning qo'llanilishi bunga yorqin misol.

Sen Xoʻjandsan,
Chingizlarga
Darbozasin ochmagan,
Temur Malik orqasidan
Sirdaryoga sakragan.
Muqannasan qorachigʻi
Olovlarga sachragan,
Shiroqlarni koʻrgan choʻpon:
Choʻligʻimsan, Vatanim. (Muhammad Yusuf).

Frazeologik allyuziya – muayyan manbaga oid iboralar orqali hosil qilinadigan allyuziya. O'zbek she'riyatida Erkin Vohidov she'ridagi frazeologik allyuziya bunga misol bo'la oladi.

Menga Pushkin bir jahon-u
Menga Bayron bir jahon,
Lek Navoiydek bobom bor,
Koʻksim osmon, oʻzbegim.

Syujet-motivli allyuziya – muayyan voqea yoki epizodga ishora qiluvchi allyuziya. "Alpomish", "Go'ro'g'li", "Farhod va Shirin" dostonlarining syujet motivlari allyuziv birlik sifatida keng ishlatiladi.

Alpomishing kutar bedor,
Avazxon ham yayov, nochor,
Nahot tuyogʻingda mix bor!
Boychiborim, qayda qolding?
Gʻirotim, qayga yoʻqolding? (Barot Isroil)

Ramziy-obrazli allyuziya – ma'lum bir madaniyatda ramziy ma'no kasb etgan obrazlar orqali hosil qilinadigan allyuziya. Masalan,bulbul – takrorlanmaslik, toʻti – birovga taqlid qilish maʼnosida Abdulla Oripovning "ona tilim" sheʼrida qoʻllangan.

Ona tilim,sen borsan, shaksiz,
Bulbul kuyin she'rga solaman.
Sen yo'qolgan kuning, shubhasiz,
Men ham to'ti bo'lib qolaman!

3. Funksional klassifikatsiya

Allyuziyani bajaradigan kommunikativ vazifasiga ko'ra tasniflash pragmatik nuqtai nazardan muhimdir.

Ekspressiv allyuziya – his-tuyg'ular va emotsional holatlarni kuchaytirish uchun qo'llaniladigan allyuziya. Muhabbat haqidagi she'rlarda uchraydigan Layli va Shirin obrazlariga allyuziyalar bunga misol.

Senga besh bebaho haykal qoʻyurmen
Gahi Layli, gahi Shirin boʻlib sen
Yasharsen doimo dostonlarimda,
Xazonsiz gul boʻlib boʻstonlarimda.(Uygʻun).

Baholash-ta'riflovchi allyuziya – predmet yoki shaxsni baholash va tasvirlash maqsadida qo'llaniladigan allyuziya. "Oʻzbegim" qasidasida Alisher Navoiy allyuziyasi ilm-fan va ma'rifat dahosi sifatida tasvirlash uchun qo'llaniladi.

Besh asrkim, nazmiy saroyni
Titratadi zanjirband bir she'r.
Temur tig'i etmagan joyni
Qalam bilan oldi Alisher.

Evfemistik allyuziya – to'g'ridan-to'g'ri aytish noqulay bo'lgan narsani yumshattirish maqsadida qo'llaniladigan allyuziya. Cho'lponning siyosiy she'rlarida tarixiy allyuziyalar orqali siyosiy tanqid bilvosita ifodalangan.

Koʻm-koʻk, goʻzal oʻtloqlaring bosilgʻon,
Ustlarida na poda bor, na yilqi,

Podachilar qaysi dorga osilg‘on?
Ot kishnashi, qo‘y ma’rashi o‘rniga
Oh, yig‘i,
Bu nega?

Ironiyalashtiruvchi allyuziya – kulgu, istehzo yoki hazil effektini hosil qilish uchun qo'llaniladigan allyuziya. Iqbol Mirzoning zamonaviy she'rlarida klassik qahramonlarga ironik allyuziyalar bunga tipik misol.

“Zo‘rdan zo‘r chiqadi!” hayqirdi kimdir,
“Zo‘rdan zo‘r chiqadi!” kuldi havoyi.
“Haq gap!” tizzasiga mushtladi Temur,
“Ma’qul” deb jilmayib qo‘ydi Navoiy.

4. Madaniy miqyos asosidagi klassifikatsiya

Universal allyuziya – barcha madaniyatlarda tushunilishi mumkin bo'lgan allyuziya. Qur'on yoki antik mifologiyaga oid ko'pgina allyuziyalar turli madaniyat vakillari uchun tushunarli.

Shuhrat qoldirmoqqa Gerostratdek,
Diana ma’badin yoqmoq shart emas,
Ko‘plarning baxtiga o’zlikni jamlab,
Shu ulug’ binoga bir g’isht qo’ysak bas.

Milliy allyuziya – faqat muayyan xalq vakillari tomonidan to'liq tushunilishi mumkin bo'lgan allyuziya. O'zbek madaniyatida "Alpomish" dostoniga ishoralar milliy allyuziya sifatida tavsiflanadi.

Taxtdan tushganda ham otdan tushmay yurgan,
Ajdodingiz uy qurmagan – davlat qurgan.
Yurti uchun yelkasida tog‘lar surgan,
Rustamlari, Farhodlari, ilm istang.(Muhmmad Yusuf)

Subkultural allyuziya – muayyan ijtimoiy guruh yoki kasb muhitiga xos allyuziya. Tor doiradagi kishilargina tushunishi mumkin bo'lgan ishoralar shu guruhga kiradi.

Allyuziyani to'g'ri tushunish uchun uni o'xshash stilistik hodisalar bilan farqlash zarur. Iqtibos (sitata) – boshqa manbadan olingan so'zlarning bevosita va aniq ko'chirilishi bo'lib, muallif odatda ko'rsatiladi. Allyuziyada esa manba bevosita nomlanmaydi; u yashirinligi bilan farq qiladi. Bu farq allyuziyaning intertekstual hodisalar orasidagi o'ziga xos o'rnini belgilaydi.

Reminissensiya – ijodkorning xohish-irodasidan qat'i nazar, uning ongi ostida saqlanib qolgan boshqa asar elementlarining beixtiyor paydo bo'lishi. Allyuziya esa ongli ravishda, maqsadli tarzda amalga oshiriladi. Maqsadlilik – bu ikki hodisaning asosiy farqlovchi belgisidir.

Metafora o'xshatish asosida ikki narsa o'rtasida ko'chma ma'no hosil qiladi va mustaqil ma'noga ega bo'ladi. Allyuziya esa o'z ma'nosini tashqi manbaga – konkret biror voqea, asar yoki shaxsga – tayanib oladi. Agar o'quvchi allyuziya manbasini bilmasa, allyuziv ma'no hosil bo'lmaydi. Bu – allyuziyaning metaforadan asosiy farqi. Allyuziyaning o'ziga xos belgisi – uning referentining doimo matndan tashqarida joylashganligi va tinglovchining fon bilimiga murojaat qilishidir.

XULOSA

Birinchidan, allyuziya tilshunoslikning stilistika, pragmatika, matn lingvistikasi va kognitiv tilshunoslik kabi tarmoqlarining kesishmasida joylashgan murakkab hodisadir. U nafaqat stilistik bezak, balki milliy madaniyat, tarix va ma'naviyatni she'riy matnda ifodalashning eng samarali vositalaridan biridir.

Ikkinchidan, allyuziya manba bo'yicha (adabiy, tarixiy, diniy, mifologik, madaniy-maishiy), shakl bo'yicha (nominativ, frazeologik, syujet-motivli, ramziy-obrazli), funksiya bo'yicha (ekspressiv, baholash, evfemistik, ironik) va madaniy miqyos bo'yicha (universal, milliy, subkultural) tasniflash mumkin.

Uchinchidan, allyuziyani iqtibos, reminissensiya va metaforadan farqlash uni aniqroq ta'riflash va tadqiq etish uchun zaruriy shart hisoblanadi.

To'rtinchidan, o'zbek tilshunosligida allyuziya hodisasi hali yetarlicha o'rganilmagan. Kelajakda o'zbek badiiy matnlaridagi allyuziya hodisasini keng qamrovli tadqiq etish muhim ilmiy natijalar berishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Baxtin M.M. Estetika slovesnogo tvorchestva. – Moskva: Iskusstvo, 1975. – 424 s.
2. Galperin I.R. Stilistika angliyskogo yazika. – Moskva: Visshaya shkola, 1981. – 334 s.
3. Genette G. Palimpsestes: La littérature au second degré. – Paris: Seuil, 1982. – 574 p.
4. Kristeva Yu. Séméiôtiké. – Paris: Seuil, 1969. – 381 p.
5. Mahmudov N. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. – Toshkent: Fan, 2007. –480 b.

6. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining frazeologik lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1992. – 400 b.
7. Sperber D., Wilson D. Relevance: Communication and Cognition. – Oxford: Blackwell, 1986. – 326 p.
8. Stepanov Yu.S. Konstanty: Slovar russkoy kulturi. – Moskva: Akademicheskiy proyekt, 1997. – 824 s.